

SOCIOLOGIA AZ ISKOLÁBAN

ÍRTA:
BODNÁR I. ZSIGMOND

PÉCSETT, 1913.
NYOMATOTT TAIZS JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

BODNÁR ZSIGMOND ERKÖLCSI TÖRVÉNYÉ-
nek alkalmazása e tanulmány. Ennek az elmé-
letnek alapján kívánunk feleletet adni arra a kérdésre,
hogymilyen szerepet van hivatva a sociologia az is-
kolában betölteni.

Bodnár theoriáját ma még legtöbbször oly ön-
kényes constructionnak tartják, mely alig számíthat az
ész igazolására: a történelem tényeit nem tartván
elégésnek arra, hogy kielégítő magyarázó elvet
nyújtson, hogy a változások logikai szükségszerűségét
bizonyítsák. Szerintük nincs az a chimaera, mely kellő
támaszt ne találja a történelem tényeiben.

„A *sociologiai változás alapja*” című dolgozatom-
ban kifejtettem ezzel szemben álláspontomat s kimu-
tatni iparkodtam, hogy az eddigi sociologiai és tör-
ténétbölcseleti rendszerek közül éppen Bodnáré az,
mely a társadalmi jelenségek világában legbiztosabb,
az objectív igényeket leginkább kielégítő eligazodást
nyújt.

De meggyőződésünk támogatására szolgál egy-
részt az az erősen capacitáló jelenség is, hogy az idő,
mely annyi nagy constructionnak adta meg a halálos
döfést, Bodnárt csak igazolta, hogy annak a negyed-
századnak eseményei, melyek ez elméletet hirdető
igék első elhangzása óta felmerültek, valamennyi
egy-egy adalék lett annak igazolására, hogy itt nem

csak az elmúlt társadalmi jelenségek önkényes rendezéséről van szó, hanem oly igazságról, mely bevilágít a messze jövőbe.

Másrészt hitünket erősíti az a körülmény is, hogy erős meggyőződéssel oly komoly gondolkozók hirdetik e tan igazát, mint Ballagi Aladár, Ferenczy József, Fitos Vilmos, Lechner Tibor és az újabb generationak is több érdemes tagja.

I.

Minden tanításnak és nevelésnek az a végső célja, hogy a növendéket a létért való küzdelemre előkészítse és mivel az ember életét a társadalomban éli le, fel kell tételezni, hogy nem csak a maga tökéletesedését szolgálja, hanem mások hasonló törekvését is elősegíti: ezért a mai felfogás szerint a lelki organismusunk három készségének megfelelően a tanítás és nevelés csak úgy érhet célt, ha a jövő nemzedéket nem csak erőssé és okossá, hanem jóvá is teszi.

Mikor a neveléstudomány arra a kérdésre kíván választ adni, hogy megfelelhet-e az iskola ennek a feladatának, túlnyomóan a lélektan igazságaira támaszkodik. A lélektan pedig azt tanítja, hogy az értelmi, érzelmi és akarati jelenségek, egymástól nem független megnyilatkozásai lelki szervezetünknek, hanem teljesen egymásba fonódó, egymást állandóan támogató, vagy bénító egységes életnyilvánulat, a paedagogia mégis általában kiemeli egyiket, vagy a másikat és így állanak elő az értelmi, az érzelmi és az akarati nevelés iskolái. Korunkban különösen az utóbbi dominál.

Paedagogusaink a lelki funktiók közül egyiknek vagy másiknak ezt az előtérbe tolását is lélektani okokkal iparkodtak igazolni s ebből egy sajátos vita állott elő, melynek eldőlésétől függ látszólag egész oktatásügyünk rendje és tartalma, a mely vita azonban nem akar véget érni s szinte hajlandók volnánk már iskoláink álláspontjára helyezkedni, melyek elég közöm-

bösen viselkednek a kérdéssel szemben, ha nem látnók azt az eredménytelenséget, mely a nagy cél érdekében kifejtett munkájukat kíséri.

Tekintettel tehát fajföntartó ösztöneink parancsára, mely a gyermekeink boldogulásáért való munkálkodást kötelességünké teszi, az iskola álláspontját mellőznünk kell és vagy a vitatkozók sorába lépünk, vagy pedig egy egészen más utat keresünk, mely eddig ugyan még elég járatlan, de talán végre mégis a célhoz vezet és nekünk szülőknek, kik gyermekeink boldogulásáért áldozatokat hozni mindig hajlandóak voltunk, ez a fő.

. Mindenekelőtt ha meggondoljuk, hogy az ember létért való küzdelme, minden mozzanatával a társadalomban folyik le, akkor világossá lesz előttünk, hogy a tanítás és nevelés célja társadalmi kérdés. Ugyanígy társadalmi kérdés az is, hogy milyen legyen az ember jelleme az akarat, az érzelem és az értelem szempontjából. Végre is a lélektan, mely e kérdésben egyedüli bírónak látszik lenni a nevelők előtt, csak azt derítheti ki, hogy ezek a készségek mily viszonyban vannak egymással, csak arra adhat útbaigazítást, hogy bizonyos érzelmi kvalitások milyen akaratú tevékenységet, vagy értelmi funkciót váltanak ki, de arra semmi esetre sem felelhet, hogy egy adott társadalmi helyzetben az akaraterős, vagy az érzelmi világban elmerülő, vagy pedig a túlnyomóan értelmi életet élő ember érvényesül-e jobban. De ami ennél is fontosabb, hogy a gyakorlati paedagogia szempontjából az értelmi, az akaratú és érzelmi készségek intenzitásai azok tendenciájától, tartalmától el nem választhatók s így magát a nevelés tárgyát társadalmilag determinálnak találjuk.

A paedagogia tehát csak a módszerét illetőleg

alkalmazott lélektan, vagyis abban a vonatkozásában, hogy hogyan neveljünk; hogy mit tanítsunk és mire neveljünk, a legszélesebb értelemben véve teljesen társadalmi kérdés s így elbírálásánál a társadalom fejlődésének törvénye az irányadó.

A paedagogia általában a nevelés célját illetően megelégedett azzal a morálfelfogással, mely majd minden moráltheoriában közös, t. i. hogy önmagunk és mások javát egyformán szolgáljuk, mely norma végre is az eddigi terminológiára támaszkodva az önző és társasember természetének teljesen megfelel és ezzel a nevelés társadalmi vonatkozását jóformán el is intézte, pedig minden nevelő igen jól tudja, hogy mit érnek e teljesen általános értékű szabályok. Jól tudja, hogy a teljesen a konkrétumok világában lefolyó nevelői munkára nézve csakis a legközelebbi célok, a közvetlen adottságok a döntők, vagyis azok a normák, melyekben minden moráltheoria különbözik egymástól.

Legfeljebb még egy két jelszóval, mint a munkára szoktatás, a coeducatio, a szolidaritás fejlesztés stb. kívánják a fejlődő társadalomtudomány igényeit kielégíteni, miknek azonban annak pozitív eredményeihez csak annyi közük van, hogy korunk felismeréséhez nyújtanak adatokat.

Egyébként, mint már láttuk a szerfözlött agressiv korunk természetének nagyon megfelelő psychologia constructiók irányítják paedagogusainkat.

Valóban a lélektan szempontjából a gyermek morális és aesthetikai alakíthatósága egészen acceptabilis. A psychologus előtt a lelki életnek ama mozzanatai állanak, melyek bizonyos egyirányú fejlődésmentet tüntetnek föl, mely fejlődésben a külső motívumok befolyásoló ereje kimutatható. A psychologiai neveléstan természetesen vallani kénytelen, hogy

a nevelő céltudatos befolyása a gyermek fejlődésére, jellemére eldöntő körülmény. Sőt a lélektan s így az annak alapján álló paedagogia még tovább megy, még azt is vallja, hogy a társadalom egyesekből áll, kiknek akarátát mesterséges utón egy bizonyos irányba terelheti, tehát magára a társadalom jövő alakulására is hatással lehet.

Ezzel szemben, ha az iskolának társadalmi szerepét tekintjük, rögtön föltűnik, hogy sohasem volt irányító befolyása. A különböző társadalmi törekvések és irányok, csak akkor helyezkedtek el benne, mikor már hanyatlásnak indultak. A kor szelleme nem az élet frissességével tört oda utat magának, hanem a még fennálló conservatív intézményektől és a múlthoz nőtt emberektől megnyomorítva. Általában elfogadott elv a traditio és classicitás s gyermekeink az apák életfelfogását, erkölcsi és aesthetikai nézeteit tanulják.

Itt tehát az elmélet és a gyakorlat között oly űrt látunk tátongani, melynek áthidalásához elég erő nem érzünk magunkban és inkább kerülő úthoz fordulunk.

Mindenekelőtt a követendő út megválasztása végett egy kiemelkedő pontot keresünk . . . Helyezkedjünk el azon a széles perspectivát nyújtó magaslaton, melyet a társadalomtudomány épített.

A látvány nagyszerű! Előttünk az emberiség történelme, mint a létnek egyik formája, melynek a végtelen kuszált, bonyolult folyamatában a legellentétebb törekvések keresnek utat a megvalósulásra. Vallási, jogi, politikai, erkölcsi, művészeti és gazdasági nézetek és intézmények csodás sokféleségben változnak előttünk. Az események mind más és mások, sehol sincs ismétlődés. A látvány érdekességétől lenyűgözött szemlélő számára nincs semmiféle támasz-

pont, hogy valami rendet teremthessen ebben az individuális sajátságaival annyira feltűnő világban.

De lassan az értelem úrrá lesz az érzésen és látunk kiemelkedő alakokat, kik úgy tűnek föl, amint személyükhöz kapcsolódnak koruk nézetei és intézményei, mintha ők lennének ennek a nagy színjátéknak szerzői, rendezői . . . Szinte hinni kezdünk akaratunkban, mely világfelfogásokat, intézményeket akar úrrá tenni- Belső hajtó erőt érzünk magunkban a cselekvésre, mely mögött ott él a *cél* elérésének vágya. A társadalmi törekvések mögött is e *cél* hajtóerejét keressük és íme úgy érezzük, hogy egy-egy kiváló férfi céljaiban megtaláltuk a socialis élet változásainak rugóját.

A kép ott áll előttünk s mi tovább csodáljuk, vizsgáljuk. A társadalmilag ható kiválóságok száma egyre szaporodik s végre odajutunk, hogy egy-egy esemény magértéséhez ezer és ezer ember egyéni céljait kellene kihámozunk ... Ez már lehetetlen. De ha lehetséges is lenne, hogyan szerkeszthetnők meg ennek a számtalan qualitativ különböző erőnek eredőjét? Csalódottan elejtjük a gondolat fonálát, mert ez nem vezet megértéshez.

Az egyesekről átsiklik tekintetünk az intézményekre. Előről kezdjük. A messze távol kődbe vesző eseményekből kiválnak a vallásos intézmények. Rendezzük a tényeket s látjuk, hogy miként befolyásolják ezek koruk és népük erkölcsi, jogi, politikai, művészeti és gazdasági nézeteit. A megértő ember boldog öntudatával állapítjuk meg, hogy a theologiai eszmények és intézmények minden társadalmi rend és fejlődés kútforrásai, amint azonban korunkhoz közeledünk, úgy tűnik fel, mintha egyik korban a bölcsélet változott volna előbb s az kény-

szerítette a vallási nézeteket változásra. Máskor megint mintha a művészet módosulása lett volna a változások előhírnöke. Találunk kort, mikor a politika látszik irányító szerepet játszani,

A szemlélődés meggyőz bennünket arról, hogy minden társadalmi jelenség egymásba kapcsolódva tűnik föl. Egyik intézmény a másikkal módosul, de hogy melyik az a főfaktor, mely a többi változását szabályozza, azt nem sikerült megtalálni, a tények nem mutatták.

Leghelyesebb, ha egy kissé lehunyjuk szemünket és gondolkozunk. Itt csak a logika segíthet, . . . Mivel érteni akarunk, kísérletünk nem volt hiábavaló. Rájövünk, hogy az élet célja maga az élet, tehát önfentartási ösztöneinkben kell keresni minden fejlődés, változás okát és boldogan ragadjuk ki a gazdasági tünetenyeket, hogy azoknak belső szerkezetét megértve magyarázzuk meg magunknak, hogy miért lelkesedett az emberiség egyszer ezért, máskor meg más eszményért. Most már úgy véljük, hogy sok mindent megértettünk. A társadalom némely tünetenye szinte természettudományi világitást nyert.

A társadalom megszűnik az individuális jelenségek chaoticus tömege lenni. A tünetenyek a törvényszerűség pontosságával kapcsolódnak egybe. Az előbb még oly nagyszerepet játszó véletlen mindinkább elveszti jelentőségét, mert ki tudjuk mutatni azok szükségképen való bekövetkezését.

Előttünk a természetes fejlődés nagy útja, melyen az egyesek és tömegek a fenmaradásukért folytatott nagy küzdelmükben időről időre változtatják vallási, jogi, politikai stb. nézeteiket, nem szándékosan, előre megfontoltan, hanem a termelés formáitól kikényszerítve. Nem mérlegeljük többé a kiválóságok súlyát,

hanem a tömegek igénye, vágya a mértékadó; az a vágy és az az igény, melyet a folyton módosuló gazdasági életviszonyok támasztanak.

A vizsgálódó elme azonban nem csak épít, hanem rombol is. A scepstis épen úgy hű kísérője az alkotó munkának, mint a hit.

Erezzük, hogy a történeti materializmus gazdasági magyarázata is tekintélyes részben lélektani alapokra támaszkodik s ott kísért a régi veszedelem, legalább is a theoria igazolásánál, hogy az egyénből kell fölépítenünk a társadalmat. Ez a petitio principii veszedelmével fenyeget.

De már jó utón vagyunk. Beláttuk, hogy a társadalom nagy folyamatát a maga egészében kell vizsgálnunk. Nem emelünk ki cseppeket és nem akarjuk azok fajsúlyából meghatározni a folyam irányát; nem keressük a lélektani ható okokat, hanem ellenkezőleg a cseppek mozgását a nagy víztömeg áramlásai, hullámai menetéből fogjuk megállapítani. Elfogadjuk az összetett tényeket, úgy miként azok megjelennek a történelem színterén és felismerni törekszünk ezeknek a jelenségcomplexumoknak társadalmilag lényeges sajátosságait.

Most már el is fordulhatunk a képtől, mert csak zavarná elmélkedésünk nyugalmát. Emlékezetünkben bevésődtek a tények, a többi az inductio eredménye lesz.

Megjelenik újra az ember, az élet és fajföntartási törekvésével s mint ilyen teljesen egységes, minden csepp vére, minden lelki és társadalmi tevékenysége egymásba fonódva szolgálja a célt, a valóságban elválaszthatatlan a szónok idegélete és beszéde. A tudományos megértésre való törekvés mégis elkülöníti az egységes organizmus életnyilvánulatait. Elkülöníti

pedig a kategóriáknak megfelelően, melyek mint elemi adottságok, minden jelenség jellemző sajátágát, lényegét alkotják. Ilyen fölbonthatatlan, másra vissza nem vezethető elemi részei az embernek: az élő sejt, a gondolat és socialis érzés. Ezeken épült föl a biológia, a lélektan és a sociologia.

Fölfogtuk a társadalmi jelenségek lényegét; látjuk a nagy folyam minden cseppjét a socialis érzés által egymáshoz kapcsolva és feladatunk most már csak az, hogy a nagy ár hullámzó hömpölygését vizsgálva megállapítsuk, hogy ez érzés minő változásokon megy át és ez érzésben végbemenő változások minő kor-szellemben nyilatkoznak meg, mely az egyesek érzésének, gondolkodásának és cselekvésének irányát megszabja,

A deductió igazol bennünket,

A történelem az eszmék rithmikus hullámzó mozgását tárja elénk, A hullámhegyen a socialis érzés összetartó ereje gyengül s a jelszó a liberalismus lesz. Az intézmények az alkotó részek szabadságának kedveznek- Altruista lesz a vallás és utat nyit az értelmi beavatkozásnak, gyengül a dogmatikus hit. Az államok és népek egységes szerkezete lazul. A jog az utilitarista erkölccstan alapjaira helyezkedik s kedvez az alkotórészeknek. A művészet a külső igazságot és harmóniát keresi. A bölcelet rationalissá vagy empirikussá válik, Kantot érthetetlennek tartják és sikerét, csodáltságának titkát homályosságából magyarázgatják,¹ Az ipar és kereskedelem tökéletes szabadsága e kor közzgazdasági eszménye, A nevelés intellectualis, nem érdeklődnek a fajkérdés iránt, hiszik, hogy az

¹ Lewes Gy. H.: A Philosophia története, ford. Bánóczy J. dr. III. k. 191. b.

embereket csak az értelmi különbség választja el egymástól, mert hiányzik az egymásra utaltság érzése.

Ilyen az emberiség gondolkozása a XVI. század első felében, a XVII. sz. végén és a XVIII. sz. elején, továbbá legutóbb a XIX. sz. közepén.

A nagy hömpölygő áradat azonban az örökös változások méhe. A hullámhegy csöppjei legördülnek a mélybe, hol a gravitatio ereje megnő és a centrifugális erő kifejtése csökken s a cseppek tömörülnek, egymáshoz szorulnak mozgásuk megnehezedik.

Ilyen hullámvölgy a történelmi események folyamában a XVI. sz. vége és a XVII. sz. eleje, a XVIII. sz. második fele és a XIX. sz. első évtizede, végül ilyen korunk.

Ilyenkor a megnövekvő socialis érzés nyomása alatt érezzük egymásra utaltságunkat, Elvész önbizalmunk s csak akkor érezzük erőseknek magunkat, ha tömegek állanak hátunk mögött. Megszűnik hitünk a positiv tudomány társadalmi ható erejében. Szervezetek, társulatok, egyesületek alakulnak, melyeknek kebelében erősebbeknek, bátrabbnak érezzük magunkat. A socialis érzés erősödése visszaszorítja az értelem jelentőségét és a tömegeket jellemző érzelmi készségbe helyezük át lényegünket. Egyszerre közkedvelt tudomány lesz a lélektan és társadalomtudomány. Újra szőnyegre kerül a jellem és faj kérdése^ könyvek és kongressusok méltatják. Kant újra érthető lesz s újabb és újabb kiadások jelzik a nagy érdeklődést a bölcsész tanításai iránt, melyek az ész és az erkölcs metafisikai alapjait igazolják. Mindjobban kivész belőlünk a politikai érzék, szerepét veszi az értelmi meggyőzés lehetősége, osztályérdek lesz a politikai irányelv. Ijesztően megnő a tekintély elve és intézmények, törvények létesülnek, melyek a központi

hatalom erősítését szolgálják. Az egyén ellentálló ereje megszűnik, enged a hatalom nyomásának, mely szabadságunkat a legkülönbébb módon és eszközökkel korlátozza. Az erkölcsstan socialisálódik és a jog fogalma simul a jóhoz. A vallás visszaszorítja az értelmi vizsgálódást és újra előtérbe lép a dogmák jelentősége. A művészet subjectivisálódik, a paedagogiában pedig az érzelmi és akaratni nevelést sürgetjük.

A társadalom e két typusa lesz felváltva úrrá gondolkozásunk, érzésünk és akaratunkon. Nem tudunk mást megérteni akarni és másban hinni, mint a mit a korszellem előír s a társadalom nagy küzdőterén egyrészt az a harcot látjuk lefolyni, mely a két típusban leírt korszellem váltakozó uralomra jutását eredményezi, másrészt az a küzdelmet, melyet az egyén az önfentartási kényszertől hajtva egyén és osztály ellen kifejt. Ez az a két faktor, mely az egyén társadalmi elhelyezkedését meghatározza.

Íme előttünk az ember, a mint minden társadalmi vonatkozásában szoros függvényeként jelentkezik a korszellemnek és társadalmi osztályhelyeztetének. Látjuk, hogy akarata, érzése és értelme nem önmagából, biológiai és lélektani sajátágaiban, hanem socialis mivoltából adott. Megállapíthatjuk, hogy minden gondolat, érzés és akarat szabadsága a társadalomtudomány szempontjából elgondolhatatlan, mert kvalitásai nem belső erőkre, hanem arra a törvényre támaszkodnak, mely a társadalom útját kiméri, helyesebben, mely a társadalmi jelenségekből mint egyetlen positiv conceptio elgondolható.

A társadalomtudomány arra tanít, hogy az a nagy út, melyet az emberiség a történelem tanúsága szerint megtett az alkotórészek fokozatos érvényesülése felé, nem egyirányú, hanem a két típus váltá-

kozó uralomra jutásának hullámzó mozgását írja le, mely a létföntartás módjában és eszközeiben az ellentétes változásokat teremti meg.

Ha már most lelki organismusunknak ezt a determináltságát látjuk, egyrészt felismertük az élet és az iskola közt tátongó szakadék jelentőségét, másrészt megtaláltuk azt az utat, mely az iskolát az étellel minden idők számára összeköti.

Bővebben:

Felismertük, hogy az iskola mai tendenciája az életnek szolgálatot nem tehet, mert az iskola tanítási és nevelési törekvése épen úgy, mint minden más intézmény és társadalmi törekvés az uralkodó korszellem és osztályérdek hatalma alatt áll, de eme törekvéseket is, mint láttuk, csak akkor veszi át, mikor már többé-kevésbé az új idők szelleme kezd ébredezni, tehát önkénytelenül a mához kísérli kötözni a jövő gyermekét, mert determináltságunk nem adja a jövőt kezünkbe.

Pedig az iskola feladatából, vagyis abból, hogy a jövő nemzedék társadalmi életének biztosítására törekszik, önkényt következik, hogy nem a mának, hanem a jövőnek kell szolgálatot tenni.

Iskoláink azonban a mát akarják az örökkévalóságig kitolni.

A morális és aesthetikai felfogásunk uralomra jutása érdekében kifejtett tevékenységünkbe tehát ne vonjuk be az iskolát, mert mint tudjuk, az a nemzedék, melytől nevelésünk hatása alatt a mi eszményképeink szellemének úrráadását várjuk, a módosuló korszellem hatása alatt egészen más eszményeknek lesz hive, mely eszmények szempontjából a mi erkölcsi és aesthetikai nézeteinket tekintve, azok téveseknek, esetleg erkölcsteleneknek és ízlésteleneknek fognak föltűnni.

Iparkodnunk kell tehát oly célt kitűzni, mely minden idők korszellemétől és minden egyén társadalmi helyzetétől a lehetőség szerint független.

Ily célt azonban az érzelmi világunkból táplálkozó erkölcsiségünk és esztétikai felfogásunk nem nyújthat, mert hiszen első sorban az érzelmi világunk van alávetve ama módosulásnak, melyet a társadalomtudomány állapított meg, tehát az abból táplálkozó moralitás és szépézés a napról napra való módosulás jegyében él, melyeknek abszolút tendenciája nincs s így az ezek szolgálatában álló nevelés is csak efemer értékű lehet.

A nevelés célja ennek megfelelően ne legyen valamely abszolút erkölcsi cél, mert az általános emberi erkölcs csak üres fictio, melynek még alkalmazhatási lehetősége sincs, mert a nevelés épen a szoktatás révén is a concretumok világa, így csak az örökké változó moráltípusok válnak tárgyaivá a gyakorlati paedagogiának.

Épen így nincs művészi abszolút cél sem, mert mint láttuk, az emberiség művészi érzése szintén a subjectiv világunk állandó változásában él.

Most már azt is megértjük, hogy miért helyezkedik a mai neveléstudomány az érzelmi és akarati keszegekre, miért akar első sorban jó és erős embereket nevelni. A társadalomtudomány megtanít rá, hogy a socialis érzés erősödése az értelmiségünkben gyökerező egyéni szabadságérzést és vágyat elnyomja, megsemmisíti; a társadalom hasznos tagját nem a bíráló értelmi erőben, hanem a tömeg és köz korérédekének magát rendíthetetlenül odaadó hívőben látja s ez a hit az érzelemből táplálkozik. És mert megszűnik az értelmi meggyőzés lehetősége, előtérbe lépnek az akaraterős emberek, az Übermensch-ek, kik áttörik magú-

kat minden akadályon a köz, az állam, a faj, a nép érdekének jelszavával s nem esik meg szívük a kicsinyek és gyengék gyötrelmein, ha őket a kitűzött nagy cél érdekében fel kell áldozniok.

De a mi korunk nem az örökkévalóság kora, eszményeink emberi vonásnak, melynek az elmúlás egyik fontos jegye s helyébe új kor lép föl új emberekkel, a mi neveltjeinkkel, kiknek módosult eszményeik nézőszögéből a mi hívó és önfeláldozó embereink zsarnokoknak fognak látszani . . . Az új kor értelmi jelleme mosolyogva fog gondolni a mi nevelési eszményeinkre, mert ideálja, nem az országokat kormányzó akaraterős politikus, nem a népeket leverő hadvezér, nem az utópián csüggő magát feláldozó népvezér, hanem az értelmi világunkon uralkodó bölcs lesz, ki megérti mások egyéni vágyait, törekvéseit és lemond a közt boldogító nagy eszmékről, ha azok e vágyak és törekvések megsemmisítése árán valósulhatnak csak meg.

Csak egy cél van a társadalmi világban, mely független a változó korszellemtől, s a mi így hivatva van az iskola és minden nevelés céljává lenni s ez ama igazságok és conceptiók megismerése és ismertetése, melyeket a positiv tudomány alkotott. Egy objectiv világszemlélet az, mely minden idők paedagogiájának eszménye lehet, mert ez eltekintve ama belső hajtóerőtől, mely a munkára késztet, többé-kevésbé teljesen független attól a társadalmi mívtunktól, mely erkölcsi szabályokat és művészi eszményeket alkot.

Csak a macrocosmoson nyugvó értelmi készségünk adhat absolut célt a nevelés számára.

Önkénytelenül megint iskoláinkra siklik tekintünk s szomorúan kell látnunk, hogy vagy nagyon

rendszeretlenül, vagy egyáltalában nem adnak ismereteket az objectiv világszemlélet alapjához és mint Pauler Ákos írja: „Mi sem mutatja annyira mai tanügyünk barbarismusát és azt, hogy az nem egységes, egészséges didaktika, hanem a régi theologico-metaphisikai és a derengő positiv világnézet léleknélküli vegyülete', minthogy az élettant nem is tanítjuk mindenkinek, míg ellenben a legszerényebb hivatalnoki pályára készülő ifjúnak is ismerni kell — a latin rendhagyó ígéket. Nem értjük azt, a mi mindennap környékez és nagyképűsködünk az évezredek előtti élet részletkérdéseivel. Csak így magyarázható meg egyébiránt, hogy miképen válik a művelt emberek nagy része egészen képtelenné a positiv gondolkozásra és mért van annyira elterjedve a világ és élet egészen hamis és egészségtelen conceptioja. A helyett, hogy kifejlesztenék az ifjúságban az igazság iránti érzéket, egyoldalú nyelvészkedő „humanistikus”,-nak nevezett műveltséggel csak megnyomorítjuk értelmi functióit és a tünemények megfigyelése helyett szógymnastikára tanítjuk”.¹

A rendszeres tárgyilagos ismeretvilágnak kiépítésére kell törekednie minden iskolának és a moralisálás helyett, magának a moráltörténetek systematikus egészét kell nyújtani, úgy mint azt a sociologia tárgyalja. Legyen művészettanítás, mely ismertesse és értelmezze a művészi termékeket a társadalomtudomány alapján s akkor nem kell kizárni a mát, mert ép oly tárgyilagos a ma jelenségeinek magyarázata, mint akár a rómaiak története.

* Dr. Pauler Ákos: A positiv paedagogia alapelveiről. 33. 1.

Az az óhaj, hogy az erkölcsstan az iskolákban úgy taníttassék, mint azt a sociologia tárgyalja, első sorban annak a szükségletnek akar eleget tenni, mely minden tünemény pozitív megértésére irányul. Az a kívánság, hogy az életbe kilépő ifjú a morális szükségleteket megértse, mindenek előtt nem tartalmazza azt, hogy a megértés alapján határozza el magát valamely cselekmény elkövetésére. Nem – a megértetésnek semmi egyéb gyakorlati jelentősége nincs, mint az, hogy cselekedeteink rugóit felismerjük, s magunkat illusioinktól megfosszuk, az élet hazugságait legalább ethikai téren annyira-mennyire megszüntessük, a gyűlölködést enyhítjük és a tusában használt fegyverek életét tompítsuk.

Mindenek előtt az a kérdés merül föl, hogy milyennek kell lenni annak a sociológiának, mely a mai erkölcsstanítás helyét betöltse?

Hogy e kérdésre felelhessünk, előbb azt kell eldöntenünk, hogy a sociologiai rendszerek ki tudták-e küszöbölni megállapításaik során azokat az elemeket, melyek a koruk ethikai tendenciáját képviselik? Úgy látszik, hogy a módszeres eljárásban jelentkező ama nagy haladás, mely a társadalmi élet jelenségeivel foglalkozó disciplinákat egy tudományba volt képes összekapcsolni, mely sok tekintetben le tudta győzni az életösztön pressiója alatt álló subjectív befolyást a társadalmi tények vizsgálatánál – nem volt képes az objectív erkölcsstan princípiumát megteremteni.

A társadalomtudomány legjelentékenyebb eredménye a természetes átalakulás, vagy mint általában nevezik, a fejlődés tényének felismerése és az átalakulás folyamatának leírása, E tekintetben a sociológiai rendszerek, éppen a leglényegesebb momentumokat illetően sok megegyező vonást tartalmaznak. Ez az eredmény az etnikai vizsgálódások szempontjait is lényegesen átalakította. Mindenekelőtt megfosztotta az erkölcsi cselekvést azoktól a mystikus és transcendentális motívumoktól, melyek az abszolút erkölcs-tan basisát alkották. Kiszorította azokat a metafizikai fogalmakat, melyekbe a hívő ember elhatározásainak rugóit helyezte s cselekvését azok által megszentésítve találta, A kategoricus imperativus és az isten helyett az erkölcsi cselekedetek magyarázatára oly elemeket vett föl, mint a test, a lelki szervezet, vagy a társadalom.

Annak a ténynek fölismerése, hogy az erkölcsi érzés nem önálló létű, hogy nem a legelső objectív elem, hanem bizonyos szervezeti, értelmi vagy társadalmi szükséglet eredménye, az erkölcsi szabályok felállításánál régebben gyakran jelentkező önkényes eljárást erősen korlátozta. Az erkölcsi normák traditionalis, legtöbbször értelmi indokokra nem találó elemeit mellőzte s mind szélesebb teret engedett amaz igények erkölcsi igazolásának, melyek a vegetatív, az értelmi és társadalmi lény sajátágaiból fakadnak, A theoretikus erkölcsi és a gyakorlati élet közt tátongó ürt jó részt áthidalta – de nem teljesen. Bizonytalan természettudományi vagy lélektani analógiákra épített hypothesisek segítségére szorult, mint az utánzás törvénye¹ stb., hogy a theoria alá nem igazodó jelenségeket is megérthesse,

¹ G. Tarde: Les lois sociales.

Noha, mint említettük, a metaphisikai elemek tetemesen háttérbe is szorultak, a subjectív szempontok érvényesülése nem szűnt meg. A sociologiai rendszerek erkölcstani felfogása sem nélkülözi amaz impulsusok hatását, melyeknek forrása az egyénnek ama törekvése, hogy elhatározását valamely absolut értékű indokkal támogassa. A régi erkölcstani iskolák akár theologiai, akár rationalis alapon állottak, egészen természetesen és legtöbbször öntudatlanul a saját törekvéseiket, kívánságaikat emelték erkölcsi piedestálra, azzal a magától értetődő szándékkal, hogy ember-társaikat is megnyerjék a vele egyirányú tevékenységnek, amennyiben e kívánságok individuális vonásokat tartalmaztak; viszont a convergens kívánságokból folyó cselekedeteknek erkölcsi sanctióval való ellátása ama subjectív szükséglet eredménye volt, mely a köz-felfogás honorálására késztet.

Általában mindama rendszerek, melyek absolut erkölcsi szabályok felállítására törekzenek, tulajdonképpen valamely eszmei erkölcs tekintélyét kívánják igazolni. Ezek az erkölcsi eszmék azonban mondhatjuk kivétel nélkül az egyén subjectív igényeiből fakadnak és mindig aggressiv természetűek, mindig valamely kor tendenciáját igazolják.

Ha ebből a szempontból szedjük szét, akár az utilitarius, akár a vele rokon lélektani vagy történeti iskolák tanításait, akkor kitűnik, hogy a tekintélyi ethikai iskolák ama támadásai, hogy nekik tulajdonítható a hagyományos erkölcsi értékek alászállása, a gyakorlati életben az erkölcsiek iránt uralkodó közömbösség, a társadalom minden rétegében jelentkező büntettek szaporodása¹ nagyon igaztalanok.

¹ Dr. H. Schwarz: Grundzüge der Ethik.

Hiszen e teoriák bámulatosan megegyeznek a háborgó erkölcsi iskolák épen legjellemzőbb sajátágaival, t. i. azzal, hogy azok is csak úgy mint ezek, végeredményeikben erkölcsi szabályokat állítanak fel, mely szabályok általában alig térnek el a krisztusi erkölcsstan tanításától: Szeresd felebarátodat úgy mint tenmagadat. A heddonisták, Bentham, Spencer és a történeti iskola majd minden számottevő képviselője azon fárad, hogy megkeresse az emberi cselekvéseknek azt az absolut tendenciáját, mely az erkölcsi cselekvések alapelemét képviseli. Ha pedig ilyen absolut tendentia megállapítható, akkor megconstruálhatók maguk az absolut erkölcsi szabályok is. Sőt a maga módja szerint ki-ki meg is construálta.

Ezek a constructiók minél határozottabb szabályokkal közelítik meg az életet, függetlenül azoktól az alapmotívumoktól, melyekből az erkölcsi cselekvést kifejtik, annál eltérőbbek. Így a múlt század közepén különösen ama törekvések nyerték el az erkölcsi decorumot, melyek az egyén szabadságának biztosítását szándékozták. Viszont korunk ethikai rendszereinek sarktétele, hogy az egyéni szabadság korlátozásával a közérdek szolgáltassék. Vagy másképen kifejezve e két felfogást úgy mondhatjuk, hogy az első szerint az erkölcsi élet biztosítéka az egyén szabadsága, a másik szerint pedig az egyén megkötése.

Az a próbálkozás, mely Aristoteles ethikai szabályát kísérli meg mint az ellentétek kiegyenlítését igazolni, hogy a középúton van az erény, csak dialektikai játék, mely nem veszi észre, hogy a szélső fogalmak tartalma állandóan módosul.

Ha pedig ez ellentétes erkölcsstani felfogások keletkezésének társadalmi milieujét vesszük szemügyre, magunk előtt látunk egy-egy társadalmat,

melynek egyfelől a szabad polgár, másfelől a társadalom, az állam, az osztály érdekeinek magát feltétlenül alárendelő egyén az ideálja. Egyik a szabadság minél szélesebb kiterjesztésében látja a boldogsághoz vezető biztos utat, a másik viszont a közérdek szempontjaitól mindenféleképpen korlátolt egyének minél nagyobb függelem érzésében. Ez az észrevétel a megértés lehetőségét adja kezünkbe, felvilágosítva bennünket arról, hogy e tanok nem az objectiv meglátás és constructió eredményei, hanem a subjectiv, a maga is cselekvő és ethikai eszményektől vezetett egyén meggyőződésének termékei, melyet koruk társadalmi felfogása diktál nekik.

De a subjectiv motívumok kimutatására még más mód is kínálkozik. Már utaltunk rá, hogy a positiv tudományok alapján álló ethikai rendszerek is absolut erkölcsi szabályok felállítására töreksenek. Amennyiben sikerül kimutatni, hogy egyik vagy másik rendszer a szabály felállításával ellentmondásba jut magával az alapelvével, akkor világos, hogy a szabályban megjelenő plusz nem az objectiv szükségesség hozta létre, hanem a subjectiv activitás vitte bele,

A biológia jelenségeire épített erkölcsstan tétele az, hogy csak ama cselekedetek tartoznak az erkölcs kritériuma alá, melyek az egyén és a faj életének fenmaradását biztosítják. De a biológia törvénye szerint az egyén és a faj szükségleteinek kielégítése a természetes kiválasztás és az átöröklés útján történik s így a tett nem a szabad elhatározás eredménye, hanem ama dispositiok megnyilatkozása, melyek a faj fejlődése folyamán az egyénben fölhalmazódtak. Mivel pedig a faj és egyén fenmaradásának biztosítékait az állandó fejlődés szempontjából mindig változottknak kell tekinteni, mit különben a tények igazolnak, így

legfeljebb az az abszolút szabály kínálkozik, hogy a fejlődés minden egyes stádiumában más és más az erkölcsös cselekedet-

Tisztán élettani szempontból ugyan a cselekvésnek még egy szabálya kínálkozik, mely alkalmasnak látszik egy pillanatra, hogy az abszolút erkölcsi szabály alapja lehessen és ez az, hogy csak a tökéletesen helyes cselekedetek járnak azzal az örömmel, mely a lét feltétele; azonban ama lélektani tény, hogy a kívánás teljesülése, vagy teljesülésének reménye tekintet nélkül etikai értékére örömmel jár¹, így a cselekedetek etikai osztályozására e szabály alkalmazatlan. Tehát a biológia a társadalmi tények etikai értékelésére képtelen s így képtelen arra is, hogy valamely általános értékű erkölcsi szabályt állapítson meg.

Az a lélektani felismerés, hogy az értelmi és erkölcsi hajlam végső oka a képzetekben rejlik -, egészen természetesen gyarapította ama iskola híveinek számát, mely az erkölcsi cselekedetek gyökerét lélektani jelenségnek tekinti. De a lélektan, mint arra már utaltunk, csak az egyéni lélek fejlődésére és elváltozásaira adhat abszolút értékű felvilágosítást, a cselekvéseket csak formailag oldja meg ama törvényével, hogy azok a motívum és a karakter resultánsai.³ így a cselekedeteket általában, mint azt az etika tárgyalja, meg nem érteti, ha csak fel nem vesz valamely a lélektan körén kívül eső akár metaphisikai, akár reális tényezőt. A tiszta pszichológia csak a lelki élet tényeit vizsgálván, csak a gondolkodás, érzés és akarat lefolyását, fejlődését, keletkezését, egymáshoz

¹ Dr. Pauer Imre: A lélektan alaptanai, 5. kiad. .1 -17. 1.

² U. o. 145. 1.

³ U. o. 204. 1,

való viszonyát deríti föl s az e körbe jelentkező szabályosságokat foglalja törvénybe. Ezek a törvények azonban a cselekvések erkölcsi értékét nem határozzák meg. Innen van az, hogy például a lélektani eredményekre támaszkodó belátásos iskola kénytelen a hasznosság biológiai elvét átvenni, hogy a tetteknek, mint társadalmi tényeknek világában eligazodhassék. Szerinte minden intézmény annak a belátásának terméke, hogy az az egyén és a köz fenmaradása, boldogulása szempontjából hasznos. Ilyen belátás terméke bizonyos hasznos cselekedeteknek erkölcsi sanctióval való ellátása. Ez az iskola vagy azt ismeri el, hogy minden kor belátása mást állapított meg hasznosnak, vagy pedig azt, hogy a hasznosság biológiai conceptiója minden korban más belátásra bírta az embereket.

Az első a rationalis álláspont, ha nem akar metaphísikai segítséget igénybe venni, ellenkező esetben ugyanis a positiv tudomány szempontjából minden constructiója értéktelen, akkor absolut erkölcsi szabályt azért nem alkothat, mert a pusztá belátás, mint elsődleges tény semmiféle tendenciát sem tartalmaz, különben is csak post rem állván, maga is magyarázatra szorul.

A második, a biológiai álláspont ethikai felfogását már megvizsgáltuk s így kitűnik, hogy a lélektanra támaszkodó erkölcsstan sem képes absolut erkölcsi szabályt felállítani.

Hátra van még a sociologiai erkölcsstanok megvizsgálása. Szempontunkból különösen előnyös lesz a társadalomtudományi rendszereknek ama jellemvonását kiemelni, hogy a cselekedetek indokolására az önzés és altruismust veszik föl. E tekintetben a társadalomtudomány liberális és socialista rendszerei is megegyez-

nek. Általában úgy értelmezik a morális tényeket, mint altruista megnyilatkozásokat az önző hajlandóság rovására. A társadalom lassú fejlődését az altruizmus fokozatos gyarapodásában látják s minden elhatározást az önzés és altruizmus küzdelméből származtatnak.

Ez a jelenség különösen azért fontos, mert közvetlenül rámutat arra a szoros viszonyra, mely e rendszereket a biológiával összeköti. Az önzés és altruizmus tulajdonképpen az élő szervezet ön- és fajföntartási tendenciájának analógiájára acceptált fogalom, csak hogy itt nem pusztán analógiáról van szó, hanem azonos fogalmakról, hiszen az önző és altruista készséget egyenesen az alsóbbrendű állatok faj- és önfentartási törekvéséből származtatják le. Mindkét csoportba sorolt rendszerek csak annyiban veszik figyelembe a társadalom hatóerejét, amennyiben a társadalom bonyolult szerkezetének minden részét a biológia és lélektan kielégítően meg nem magyarázza. De a társadalmi tünetmennyekből levont kiegészítő elvek csak fokozzák azt a nehézséget, mely az abszolút erkölcsi szabályok felállítására elé a biológiát és lélelektant illetőleg tornyosulnak. A társadalom még inkább a változások jegyében él, mint akár a testi, akár a lelki Organismus. Es ha igaz, hogy a biológia csakis az egyén és fajfentartására irányuló kényszercselekedeteket ismer, akkor az is igaz, hogy e cselekvés irányát a társadalom csak még jobban megköti. Ha tehát le is vonhatna valamely morális szükségességet e rendszerek egyike másika, annak gyakorlati értéke teljesen illuzorikus volna, mert a determináltság oly fokú, hogy a legteljesebb megértés sem lenne képes elhatározásainkat függetleníteni.

Tehát a cselekvés társadalmi motívumainál hagy-

tak e rendszerek nyitott utat a subjectiv felfogás érvényesülésének s ezzel a paedagogiának épen ama igénye maradt kielégíttetlenül, melyet a cselekvés társadalmi természetének objectiv megérthetése érdekében támasztott a sociológiával szemben.

*

Felfogásunk szerint¹ minden társadalmi jelenségnek már felbonthatatlan eleme a sociális érzés, melynek sem a lélektani meggondolás, sem a biológiai fajföntartás magyarázata nem lehet. Kétségtelenül fundamentuma a lét, de nem a biológiai, vagy a lélektani lét, hanem ama lét, melynek coordinált megnyilatkozása az élő szervezet, a tudatélet és a társadalom. Nem keressük tehát a socialitás érzésének elemeit, nem fogadjuk el annak felvételét, hogy a biologikus létfenntartás eredménye, sem azt, hogy az értelmi belátás terméke, hanem mint elemi adottságot tekintjük, melynek fokozati változása, tegyük összehúzódása és kitágulása, vagy erősödése és gyengülése okozza ama változásokat, melyeket a történelem ír le.

Mint már említettük egy-két tisztán lélektani alapon álló sociológiai elméletet kivéve, minden rendszer a cselekvés társadalmi motívumát az önzésben és altruismusban látja. Pedig e fogalmak sem a társadalmi lét, sem a socialitás érzéséből le nem vezethetők. Ezek mint láttuk, a biológiai lét ön- és fajfenntartási tendenciájának származékai és a társadalmi tényekre való alkalmazásuk, miután positiv sociológiai tartalmuk nincs, sok önkényességgel járhat. Ez különösen akkor tűnik ki, ha két oly elméletet helyezünk egymással szemben, melyek csak az egyik,

¹ Lásd a szerzőnek „A sociológiai változás alapja” című tanulmányában részletesen kifejtve.

vagy csak a másik fogalmat használják föl mint társadalmi hajtó erőt. így az egyik kimutatja, hogy nincs az a cselekvés, melynek ne az önzés lenne az alapja, míg a másik minden tetteben az altruizmust látja. A két szélső felfogás kiegyenlítése azonban nem történhetik meg, úgy hogy a tettekben mint két tényezőt kapcsolom össze, mire különben az akarat kettős determinációjának lélektani törvénye is csábít, mert az önzés társadalmi fogalmazványa teljesen antisocialis vonásokat tartalmaz, mely állandóan az altruizmus megsemmisítésére törekszik, ha csak olyan külső befolyást nem teszek föl, mely az önzést állandóan socialis irányba tereli, de ez esetben az önzés megszűnik önzés lenni és beleolvad az altruizmusba. A tiszta altruizmus azonban szintén nem állhat meg, mert ellentmondást foglal magában.

Különben is az önző és altruista jelenségek között szinte lehetetlen különbséget tenni s ez a nehézség annál erősebben fokozódik, minél inkább közeledünk az egyes esetekhez. Végül is teljesen homályba vész a különbség. A valóságban tehát annyira összeszövődött a biologicus önző és az altruista hajtó erő, hogy a társadalmi tények osztályozására, a fejlődés menetének meghatározására teljesen alkalmatlanok.

De a moralitás semmi egyéb, mint a társadalmi cselekedeteknek egy bizonyos csoportja s így az egoizmusnak és altruizmusnak felvételét az erkölcs megállapítására csak úgy hasznavehetetlennek kell tekinteni, mint a mily alkalmatlannak láttuk a sociologia általános körében.

így a morális cselekvésnek az altruizmusból való származtatása ép oly helytelen, mint hogyha minden gonoszságnak a rugóját az önzésben állapítom meg. Különben mindkét fogalom állandóan változtatja jegyeit.

Ha tehát az önzés nem motívuma a cselekvésnek, akkor hát mi? Mert a sociálitás érzése végre is csak szabályozó elv, mely nem tartalmazza egyben az életre törekvést, csak annak formáját. A socialis életosztón bizonyára az *érvényesülés*, mely magában foglalja az életnek mindig socialis tendenciáját. Egy antisociális önzés elképzelhető, de egy antisociális érvényesülés soha, mert az előbbi nem, de az utóbbi mindig feltételezi a társadalmat. Ez is rámutat ama nagy különbségre, mely az önzést az érvényesüléstől elkülöníti. Itt nemcsak ugyanazon fogalomnak más elnevezéséről van szó, hanem egy oly fogalomról, mely jelezni kívánja a lét socialis megnyilatkozását, miként a tudat a lélektaniét és az önzés a biológiaiét. Az érvényesülés tisztán socialis jelenség, melynek formáit a társadalom fejlettségének foka és a sociálitás érzése határozza meg.

Amennyiben gazdagabb a társadalom bonyolódottsága, ugyanoly mértékben változatos az érvényesülés külső formája is, viszont az is tény, hogy nem csak az eszközök és módok sokféleségében jelentkezik a társadalom fejlődése, hanem abban a belső változásban is, melyet az érvényesülés módja mutat a sociálitás érzésének nyomása alatt. A szerint, amint a sociálitás érzése erősödik vagy gyengül, az érvényesülés is socialis vagy liberális lesz.

Ama korokban, melyekben a socialis érzés erősebb, az emberek egymásra utaltságának érzése is növekedik s az egyedek csak mint az osztály, a csoport tagjai vétetnek számba. Az érvényesülés is csak a tömegerő keretében lehetséges. Az emberek sietnek tagjai lenni felekezeteknek, társulatoknak, egyleteknek, osztály- és érdekcsoportoknak, művészeti, irodalmi, politikai, philosophiai, gazdasági klikkeknek,

melyeknek keretén belül, de mindig a köz jelszavával folyik az érvényesülés munkája. Ilyenkor nincs ember, hanem van katolikus, zsidó, protestáns, nemzetiségi, keresztény vagy demokrata socialista stb. Tömörül a tőke, a pénzemberek szövetkezetekbe és kartellekbe lépnek, mert érvényesülésüket e kor csak úgy biztosítja. Megszűnik a következetesség morálja s bár a hűség fontos kelléke a tömegembernek, mert az érvényesülésre törekvő egyén annyiban mindig tartozik a hűség erényét követni, amennyiben tagja a csoportnak, de amint az érvényesülés szüksége kényszeríti, hogy más csoportba lépjen, a kor egységes tendenciájától eltekintve, máról-holnapra változtatja hitvallását, nézetét. Annyi az Alkibiades és Corjolanus e korban, hogy nincs társadalmi csoport, mely kebelében seregével ne ünnepelne ilyeneket. Ez különben egészen természetes, ha figyelembe vesszük, hogy a következetesség a szabadember morálja. Az érvényesülési törekvésében gátolt socialdemokrata holnap buzgó hívővé lesz, az ambícióiban ki nem elégített hazafi szélső nemzetközi elveket vall és a hiúságában megsértett conservatív főúr néptribunnak csap fel. Nincs gazdasági érdekekkel korlátolt határ, az érvényesülés áttöri a materialis bástyákat. Általában a nagyobb erőt mutató tömegek a győztesek. Egy-egy elvcsoport váratlan sikere az emberek százezreit csődíti zászlaja alá, viszont egy leveretés a teljes bukáshoz vezet. A gyengeség a legnagyobb bűn, A tömegegységeken belül azonban az egyén csak a legnagyobb erőfeszítések mellett boldogul s így a tehetség szerepe óriási és ez teszi érthetővé a kort jellemző tehetségek cultusát, A tehetség, mely a hatalomba küzd fel magát, a legmegragadóbb kép, regények, drámák rajzolják s a történetírás szívesen időzik

személyüknél. Örült hajsza támad a feltűnhetés után. A jámbor szaktudós, kit a tudományának objectiv természete gátol abban, hogy valamely társadalmi tendenciát valló közösséghez csatlakozzék, szakismeretéből nagy philosophiai rendszert construál társadalmi hajlamainak megfelelően, melylyel egyik vagy másik küzdő csoport törekvését kísérli meg igazolni. Csak az ilyen tudománynak van értéke, az exact tudósok külföldön keresnek feltűnést, hogy itthon, ha már a tudományát nem is becsülik, becsüljék mint a magyar-nak dicsőséget hozót. Meggyőződéssé lesz, hogy minden csak eszköz, tehát csak addig értékes, amíg gyakorlati. Gyakorlativá válik a bölcselet, a nevelés, az erkölcs stb. A törvényhozás mindenütt elnyomja az egyént s csak a tömegérdekkel számol, még pedig oly mértékben amekkora erőt tud mutatni. A hatalom végtelen kedves és kívánatos, mert bírja mind azt a társadalmi értéket, melyet a tömeg képvisel és épen ezért nő a tekintélytisztelet. Állandó tülekedés folyik a címek és decorumokért. A tekintélyt és hatalmat adó meggazdagodás az emberiség édes álma: a szerencsejáték, a speculatio és a büntettek száma hihetetlen mértékben terjed s csak tápot ad az egyéni szabadság korlátozására irányuló, a közszellemnek egyébként is megfelelő törekvésnek, mi viszont a hatalom határtalan növekedését segíti elő. Trónok dőlnek le a hatalom utáni sóvárgás következtében, de az új regime, mely „le a zsarnoksággal” jelszavát tűzte zászlajára, legtöbbször még nagyobb erélylyel nyomja el a szabadságot. A communismus egyenlősítő zsarnoksága egészen sympatikus utópia, annyira úr a függés érzetének szükségessége.

De az érvényesülésnek ez a féktelen megnyilatkozása, távolról sem alkalmas arra, hogy e kort az

önzés korának nevezzük, mert hiszen épen ez a kor az, mely az önfeláldozás számos nagyszerű példáját szolgáltatja. E kor érvényesülési programja a közelebbi örömök feláldozása a távolabbiakért. Számos, a közérzés kielégítését szolgáló törvény tanúskodik e kor ama eszményéről, mely az egyén közvetlen örömeit, kívánságait alárendeli a jövőben, az utódok számára elérhető javakért. Számos közegészségügyi, közgazdasági, nevelésügyi, erkölcsrendészeti rendszabály és törvény létesül világszerte a közkívánatnak megfelelően, mely az egyénre szinte nyomasztó terhet ró a köznek talán csak nemzedékek kimúlása után megvalósuló üdvére.

E kor oly halmazát veti föl az önző és altruista jelenségek conglomeratumának, hogy e kortypusnak megjelölésére egyik terminológia sem alkalmas közülök, sőt egy igen érdekes tanúsághoz vezetnek a tények, ahoz ugyanis, *hogy a sociális altruismus nagysága egyenes arányban áll az önzés nagyságával*. Ez különben logícailag is igazolt, mert ha meggondoljuk, hogy az erős társas érzés mindenkit fokozott mértékben a köztevékenység körébe hajt, akkor el kell fogadnunk azt a következtetést, hogy az érvényesülési törekvés egy intenzívebb formája áll elő.

Ilyen beállítás mellett kétségtelenné lett, hogy az önzés és altruismus a társadalmi tények, tehát a cselekvés osztályozására alkalmatlan. Ez az egymás megsemmisítésére törekvő dualitás csak úgy szűnik meg, ha a lét társadalmi princípiumául az érvényesülést tekintem.

E kor morálcodexében különösen jelentős szerepet foglal el az *önfeláldozás* erénye, mi megfelel a sociális érvényesülés természetének. A legnagyobb tisztelet tárgya s a legtöbb tekintély biztosítóka a

közjóért hozott áldozat. A jövő nemzedék boldogulását biztosítani ígérő cultura, a jelen generatio erősödését lehetővé tevő közegészségügy bámulatos áldozatkészésre ragadja az embereket. Mindenki valamely közügy hőségének kíván feltűnni, munkát és pénzt áldoz s esetleg életét sem kíméli, hogy a kor szellemének megfelelően az érvényesülést biztosíthassa magának. Ilyenkor a békés társadalom könnyen harciassá válik és kitör a háború, hol alkalom kínálkozik e kor legnagyobb erényét gyakorolni: Mint hős halni meg, vagy inkább mint hős megtérni. E kor háborúi szerfölött véresek nem csak azért, mert a tökéletes fegyverek az emberpusztításra igen alkalmasak, hanem azért is, mert olyan belső hajtóerőt ad e kor erénye, mely emberét legtöbbször a halálba kergeti. A katonai taktika is tetemesen megváltozott, így még évtizedek előtt az volt a hit, hogy a háború sorsa a löfegyver jó használatán múlik, míg ma azt látjuk, hogy a háború mindnagyobb szerepet juttat a kézi tusának. Ma már számolnak a hősökkel, kik nem a régmúlt idők idegen szellemei, hanem korunk nagyrabecsült termékei. A kor egyik legnagyobb, talán a gyávasággal határos, de egyben a meggazdagodási vágy uralmának gyakori bűne a *haszonlesés*, mely a köz rovására szolgál. Az a legbiztosabb fegyver, mely kimutatni iparkodik, hogy ez, vagy az az ember, vagy párt a köz rovására jutott tekintélyhez. A politikai és társadalmi életben épen ezért utón útfélen találkozunk a leleplezésekkel s elveszett, elejtett ember az, ki nem tudja érvényesülési törekvését a közérdekkel védelmezni. Innen van, hogy ma különösen elterjedt magyarázó elv az önérdék,

Megbecsült erény a *kötelességtudás*. Ezt is az erős egymásra utaltság érzése teszi tisztelte, mert a

köz szempontjából ez nélkülözhetetlen. E nélkül egységes tevékenység nem képzelhető, gyökere a tökéletes függés érzetében van. Érdekes, hogy a liberális írók jórésze nem is tekinti morális ténynek. A tulajdonképeni erkölcsi érzést és eszmét függetlennek minősítik a kötelezettségtől,¹ mely koruk egyéni függetlenségére való törekvés eszményében nem talál helyet.

Még egy igen fontos erénye van e kornak s ez a *nemeslelkűség és nagylelkűség*. Ez erény gyakorlása feltételezi az erősét és a gyengét. A hívek és az ellenfél közti szükséges különbségtétel lehetetlenné teszi az igazság szeretetét s az erre irányuló tendencia szükségképen a nemeslelkűségben nyilatkozik meg.

Épen ilyen közszellemnek felel meg az *engedelmesség* erénye is. Az érvényesülés csak a tömeg útján lehetséges, de a tömeg együttes ereje csakis tagjainak feltétlen engedelmességéből nő ki s így mi sem természetesebb, hogy e társadalom az engedelmességet jelentős erénynek tünteti föl. Nem azért, hogy engedelmességre késztsen, hanem, mert mint helyes cselekedetet érzi, a közjót szolgálonak látja s így morális sanctióval honorálja.

Nem szándékunk itt az erények systematikus felsorolásába bocsátkozni, csak kikapunk egyet-egyét, melyet különösen jellemzőnek tartunk annak igazolására, hogy minden kornak megvan a maga szükségkép való erénye s amely a korszellem módosulásával nem is oly hosszú idő alatt becsületét veszti.

Még egy erényt kell kiemelnünk e korból: a *mértékletességet*. Soha annyi mértékletességi intézményt, egyesületet, szabályt nem látunk, mint épen

¹ F. H. Collius: Spencer Herbert Synthetikus filozófiájának kivonata. 2. kiad. 550 l.

a fönt vázolt korban. Az erős sociálitás érzése, az egyesekről a közre, az emberiségre, a fajra tereli a figyelmet. Minden bajt, veszedelmet úgy tekint, mint a mely a köz romlására vezet. Az egyes ember egészsége, épsége nem csak a rokonszenv alapján tárgya az érdeklődésnek, hanem mindenk felett mint a nagyközösség tagjának épsége, erőssége, mert az előtte lebegő erős nemzedékről való ideálja csak általuk valósítható meg. így lesz az egészség magánügye erkölcsi kérdés. A mértéktelenség alkalmas arra, hogy a fajt megrontsa, így indokoltnak látja e kor embere, hogy az állam hatalmi szavával tiltsa el az ivást és dorbézolást. Érdekes ez állásponttal szemben a liberális kor felfogása, melynek illusztrálására Millt idézem: Az angol mértéktelenségi *Egyesülés* még erősen a sociális korban élő titkára úgy véli, hogy „mint polgár jogot igénylek magamnak a törvényhez folyamodni minden oly esetben, midőn a társadalmi jogaimat másnak társadalmi cselekedete veszélyezteti. Ha valami, úgy kétségkívül a szeszesitalokkal való üzlet veszélyezteti jogaimat. Megsemmisíti eredeti jogomat a biztonságra folyvást társadalmi rendtlenséget szülvén és élesztvén, Veszélyezteti egyenlőségi jogomat, hasznot eredményezvén oly nyomor valóságából, melynek fenntartására adózni vagyok kénytelen”.¹ Mill az individualisatió elismert embere, ki korának érzését és gondolkozását hűen kifejezte, megdöbbenéssel állapítja meg, hogy „a társadalmi jogok ezen elméletéhez hasonló még soha sem került a nyilvánosság elé”.² Szerinte „ez elmélet tényleges befolyást ad az embereknek egymás erkölcsi, értelmi, sőt physikai töké-

¹ Mill S. J.: A szabadságról. Ford. Kállay B. 144. 1.

² U. o. 145. 1.

letesbülésére is, melyet minden egyén a saját fogalmai szerint határoz meg”,¹ íme itt a mértékletesség magánügy, melybe befolyjni közhatalomnak nem szabad. Ily szempontból tehát érénynek sem minősülhet.

Amint lazul azonban a társadalom, a szerint bomlanak fel az egységek, és vész el a hatalom tekintélye. Mindinkább előtérbe lép az egyén jelentősége és elvész a nagy hatalmi egységek iránti vonzalom, A felszabadult egyén önállósága és ereje megnő, teherré lesz és zsarnokságnak tűnik fel minden hatalom. E kor eszménye ama szabadság, mely „magában foglalja először is a lelkiismeret egész belső világát, melynek fő követelménye a *legtágabb* értelemben vett lelkiismeret-szabadság, gondolat és érzelem - szabadság, teljes vélemény és érzetszabadság, a gyakorlat és az elmélet, a tudomány, erkölcs és hittan minden tárgyaira nézve, A véleménynyilvánítás szabadsága, úgy látszik első pillanatra, hogy más elv alá sorozandó, miután az emberi cselekvőség azon részéhez tartozik, mely másokra van vonatkozással; minthogy azonban csaknem oly fontossággal bír, mint maga a gondolatszabadság, ennél fogva gyakorlatilag attól el sem is választható. Magában foglalja ... másodsor még az emberi izlések és törekvések szabadságát, t, i, szabadságot arra, hogy saját jellemünkhöz képest rendezhessük be életmódunkat, hogy tetszésünk szerint cselekedhessünk, elfogadva a lehető következményeket anélkül, hogy mások által gátoltatnánk ... még akkor sem, ha cselekedetünket örültnek, gonosznak vagy helytelennek vélnék?

E társadalom közfelfogása úgy véli, hogy „saját

¹ Mill S. J.: A szabadságról. Ford. Kállay B. 145. 1.

² U. o. 22. 1.

egészségének, legyen az bár testi, értelmi vagy szellemi, mindenki maga a legjobb gondviselője. Többet nyer az emberiség az által, ha megtűri, hogy mindenki a saját tetszése szerint éljen, mintha arra kényszeríti az egyest, hogy mások tetszéséhez alkalmazza életmódját”,¹

Az egyén jelentőségének ilyenét kiemelése a közhatalom állandó korlátozására vezet, mely nem csábító többé, mert ellenszenv kíséri, mert a társadalmi bűnök és nyomorúságnak kútfejeként tűnik föl. Nincs képesség az összefoglalásra, a partikuláris kívánalmak kielégítése a tendentia s minden közérdek, mely az alkotó részek önfeláldozását követeli, csak akkor talál hívekre, ha a szabadságukban megtámasztott egyének védelméről van szó. Minden központosító törekvés gyűlöletet kelt, s az erős socialis érzéstől áthatott ember ama meggyőződése, hogy az erős és minél kevésbé korlátolt államhatalom a társadalom, a nemzet boldogságának egyik fontos biztosítója, mert ama nagy eszmények, melyek annak a kornak vezérsillagai, csakis a tömegeket közös munkára vinni tudó hatalom útján valósíthatók meg – csak felháborodást kelt. Hiszen a gyengülő socialis érzés korában úgy látják az emberek, hogy „ha az utak, vasutak, a bankok, a biztosító intézetek, a nagy részvénytársulatok, az egyetemek és a jótékonyági intézetek mind a kormány tevékenységének kifolyásai volnának, ha mindazon különféle vállalatok tisztviselői a kormánytól várnák kineveztetésüket, fizetésüket és előléptetésüket, maga a sajtószabadság és a törvényhozás népszerű szervezete sem volna képes megátolni, hogy . . . bármely . . . ország csak névleg is

¹ Mill S. J.: A szabadságról. Ford. Kállay B. 22. 1.

legyen szabad”,¹ E kor gyermeke úgy látja, hogy „minden új működési ágazat, mely a kormány cselekvési körét tágítja, csak az emberi vágyakra és félelemre gyakorolt befolyást növeli, minek folytán a közönség tevékenyebb, nagyravágyóbb része mindinkább *a kormánynak, vagy azon pártnak, mely kormányra jutni iparkodik, uszályhordozójává válik*”.²

Minden nagycélra törekvő egyesület, mely az alkotó elemek önfeláldozását teszi szükségessé, az elnyomatás és elnyomottság szempontjából ítélnek meg. Így azt, hogy „az egyes jezsuita az alacsonyosság rabszolgája a rendnek”, nem látja menthetőnek azzal, hogy „maga a rend csak tagjainak együttes hatalmáért és fensőbbiségeért áll fenn”.³

Az egyéni szabadság ilyen előtérbe tolása az érvényesülés formáját is tökéletesen megváltoztatja, E korban minden olyan érvényesülési törekvés csődöt mond, mely nem az egyesek közeli örömeinek kielégítésére törekszik, épen ezért az érvényesülés módja szelídebb és humánusabb, folyton számol az embertársak egyéni igényeivel. Többé nem veszedelem és nem létfeltétel a tehetség, mert nincsenek olyan nagy célok, melyek elérését csak a genialitás és nem a szorgalom biztosítja, A tudomány és a komoly műveltség többé nem eszköz, hanem önmagáért való, mely lehetővé teszi az egyesek okos és független életét. Napóleonok zsarnok tyrannusok, kiket megvet a kor szelleme. Békés ipari állam az ideal, melynek polgárai csak a maguk testi és szellemi javát munkálják, s hősi bátorságot csak az elnyomottak, a függők felszabadítására való törekvés ad.

¹ Mill S. J.: A szabadságról. Ford. Kállay B. 177. 1.

² U, o. 177. 1.

³ U. o. 180. 1.

Az érvényesülés módjának megváltozásával az erkölcsi felfogás is megváltozik.

Morális lesz az a törekvés, mely az egyén közvetlen szabadságát biztosítja, mely nem kívánja az egyén cselekvési törekvésének korlátozását valamely eljövendő, az egész emberiségre kiterjedő boldogság érdekében, hanem oly társadalmi életviszonyok megvalósításán fáradozik, hol az egyén tevékenységi körét nem valamely külső hatalom, hanem a másik egyén hasonló tevékenységi köre korlátozza. S e korlátozás elvét az értelemben látja, mely lehetővé teszi az értelmi meggyőzésbe vetett hitet. A társadalom szabályozó erénye lesz így az *igazságosság*, melylyel sokkal jobban megfér az *emberszeretet* erénye, mint akár a nagylelkűséggel, akár a bátorsággal vagy az önfeláldozással. A valódi és nem a túlságig abstract emberszeretet az embertársak közvetlen javait keresi. Az igazi emberszeretet az emberek természettől való egyformaságát vallja s a tényleg észrevehető különbségeket oly okra vezeti vissza, mely megváltoztatható s a különbségek megszüntethetők. E kor hite az, hogy az emberek között csak műveltségi különbség áll fenn s ezért magához ölelni kívánja mind azt az inferioris fajt, melyet pld. korunk csak azért vesz észre, hogy kihasználjon. Hanyatlik a nemzeti érzés, a fajgyűlölet, a dogmatikus vallások társadalmi befolyása, stb.

Az eddigi fejtegetésekből kitűnik, hogy a szociológiai rendszerek, amennyiben az erkölcsi érzésben beálló változások leírásánál tovább mentek s a változások okait nem socialis motívumokból, hanem lélektani vagy biológiai elvekből kísérelték meg levezetni, aszerint, amint az illető gondolkozó egyik vagy másik korban élt, a maga korának társadalmi tendenciáját megvalósító cselekedeteknek tulajdonított abszolút er-

kölcsi értéket. A biológiai és lélektani elveknek társadalomtudományi alkalmazása lehetővé tette annak a felfogásnak uralmát, hogy a le nem vezethető társadalmi jelenségek az egyének bizonyos szabad elhatározásának eredményei. Hitték, hogy noha a biológia törvénye a cselekedeteket determinálja, de ama tények, melyek e törvény kiválmáihoz nem alkalmazkodnak, az egyén független ítéletének termékei. Ezért e rendszerek épen úgy az abszolút erkölcsi szabályok megteremtésén fáradoztak, mint a mily erkölcsi szabályok codifikálására a theologiai és racionális erkölcsanak vélték hivatva magukat. Közös gyökerük ama hitben él, hogy a társadalomnak van egy meghatározható abszolút formája, melynek kialakításába az egyének befolyhatnak. Ez a hit tette szükségessé a cselekedeteknek tudományos alapon való erkölcsi osztályozását, ez tette szükségessé, hogy tudományosan is igazolást találjon egy a változások alá nem eső jó és rossz fogalma.

Ezzel szemben láttuk, hogy ama rendszerek, melyek a positiv tudományok köréből épültek föl, a jó és rossz cselekedeteket csak nagyon homályos határvonalakkal tudták elkülöníteni, még pedig annál bizonytalanabban, minél inkább ragaszkodtak a positiv tudomány kiválmáihoz s végül is a helyes és helytelen cselekedetek megkülönböztetésére nem maradt más lehetőség fönn, mint annak föltétele, hogy vannak a társadalom érdekeit és érdekeit nem szolgáló tettek s így jutottak e rendszerek ahhoz az eredményhez, hogy önző és altruista cselekedetek létezését acceptálják.

Kimutatni iparkodtuk e megkülönböztetés sociológiai tarthatatlanságát és a cselekedetek sociális motívumát az *érvényesülésben* látva, egészen világossá lett, hogy az erkölcs fogalmának tartalma minden

időben változó, hogy a társadalom fejlődésének nincs egy meghatározható végcélja, mely alkalmassá lehetne arra, hogy mindenkorra érvényes és a fejlődés menetét irányító erkölcsi szabályt állíthassunk föl, csupán az a tény önthető szabályba, hogy minden kor megkülönböztetést tesz a cselekedetek társadalmi értéke között, de e megkülönböztetés minden kornak társadalmi szükséglete szerint történik.

Ha pedig elvonjuk az erkölcsi tények meghatározásánál alkalmazott azt a pluszt, melyet a subjectiv felfogás diktál, akkor nem marad más hátra, mint az, hogy erkölcsösnek tekintsünk minden oly cselekedetet, mely a kor szellemének és a társadalom életviszonyainak megfelelő érvényesülési törekvésnek az eredménye, viszont erkölcstelennek tekinthető minden cselekedet, melynek motívuma oly érvényesülési törekvés, mely a közfelfogással össze nem egyeztethető.

E fejtegetéseknek egy másik következménye a teljes társadalmi determináltság is. E szerint minden ember cselekedete az érvényesülési törekvés foka és a korszellemben megnyilatkozó időleges társadalmi tendentia által határozott, így tulajdonképen erkölcsös és erkölcstelen cselekedetek megkülönböztetésére szükség nincs, vagy helyesebben alkalom sem kínálkozik. Elvégre is a korszellem meghatározván a cselekvést, egy-egy korban csak erkölcsös cselekedetek volnának lehetségesek, az ethika számára egyéb sem maradna fenn, mint csupán csak az, hogy koruk erkölcsi felfogását, az elmúlt kor erkölcsi fölfogásával szemben igazolják. A valóságban azonban az ethikai iskolák azzal, hogy főbb vonásaikban a koruk erkölcsi nézeteit prédikálják és igazolják, koruk társadalmi viszonyainak a megváltoztatására és a kor erkölcsi érzületének egyetemessé tételére törekszenek.

Ez a tendentia teljesen igazoltnak látszik, mert a tények arról tesznek tanúságot, hogy a társadalomban nem csak különféle tendenciák, hanem különféle moralitások is élnek egyidőben. Ez a körülmény azonban egyáltalában nem kényszerít senkit sem arra, hogy a cselekvések rugóját a szabad elhatározásba helyezze vissza.

Ha figyelembe vesszük azt, hogy az egyes ember az individuális vonások egész seregével különbözik embertársától, ha figyelembe vesszük, hogy minden ember nem csak lélektani szempontból, hanem társadalmi tekintetben is az előzmények számtalan rétegének egymásra gyülemléséből állott elő, a mi mint fajiság nyilatkozik meg nála, akkor a kivételek milióit látjuk újból determinálnak s ha még hozzávesszük, hogy egyéb kisebb jelentőségű, külső dispositio is hatással lehet az érvényesülésnek módjára, akkor a szabadelhatározás lehetősége hitének csakugyan nem marad más élesztő forrása, mint az a kívánság, hogy az egész emberiséget magamnak megfelelővé formálhassam.

A társadalom, mint kifejtettük: az erős sociális érzésével jellemezhető korból a gyengülő sociális érzés korába halad s mikor elérte ennek a délpontját, ismét fokozatos erősbülés áll be a sociálitás érzésében. Ezt az utat azonban az emberek nem egyszerre haladva teszik meg. Egyikben erősebben, a másikban gyengébben jelentkezik a kor érzése gondolkozása, egyik jobban, a másik kevésbé simul a közfelfogáshoz, az egyik előbbre, a másik hátrább van a kor-szellemet kifejező, az uralkodó tömegnél. Egyiknek sok, a másiknak kevés ama törekvés, vagy intézmény, melyet a nagy többség képvisel vagy megvalósít.¹

¹ Lásd Bodnár Zsigmond munkáit, 1891-1906-ig.

Természetesen ezek az egyéni eltérések az érvényesülésnek más és más módját teremtik meg. A még liberálisabb hajlamú egyének gyűlölettel látják az erősen socialis időknek az egyéni szabadság korlátozásával járó törekvéseit, viszont csak felháborodást vált ki az előbb haladó lelkéből kora gyávasága, mely fél a nagy célok érdekében az egyének kicsinyes érdekeit feláldozni. Az előbbi visszavonult, pesszimista lesz, kiben ha van még elég életerő, különczködéseivel vonja magára a közfigyelmet, az utóbbi szertelen, fékezhetetlen, ki áttöri magát minduntalan a társadalmi előítéleten, melynek örökösen békóit érzi. Ezek az immoralitások emberei, kiknek érvényesülési törekvésük mindig ellenkezésbe jut koruk előítéletével. Ezek azok, kiknek boldogulását koruk eszményei, erkölcsszabályai nem biztosítja, melyet érvényesülhetőségük végett félre kell lökniök, át kell hágniök.

A lélektani determinizmus is észrevette az egyének eme kötöttségét s e lélektani ténynek a társadalomba való kivetése szinte szükségképpen látszott. Míg azonban az erkölcsi defectusoknak ilyen alapon való magyarázása a pathologicus motívumokra vezetett/ addig a sociologiai felfogás értelmezése az egyének és a korszellemnek kölcsönös viszonyára utal.

Látjuk tehát, hogy az örökösen változó társadalmi feltételek alatt lefolyó élet az elhatározás irányára, épen szükségképpen való determináltságánál fogva semmiféle szabályozó elvet nem kíván, így minden morálszabály csak arra alkalmas, hogy indokolja a társadalom által helyeseknek acceptait cselekedetet, viszont a kor felfogásával ellenkezésben álló tettek ellensúlyozását igazolja. Erre azonban a kellő értelmi

¹ Lombroso elmélete.

belátás mellett semmi szükség sem lesz. Mert végre is meg kell értenünk, hogy az ember cselekedete adott a társadalom és az egyénnek a társadalomhoz való helyzete által. Az értelmi belátása ennek a ténynek egészen a legutóbbi időig mindjobban terjedt, s csak az utóbbi időben hanyatlak. Erre vall az az érdekes jelenség, hogy ma már számos régebben erkölcsösnek minősített cselekvést nem honorálunk azzal, hogy azt erkölcsi sanctioval látjuk el, s erkölcsös mivolta csak abban nyilatkozik meg, hogy az ellenkezőjét erkölcstelennek tartjuk. Az objectív belátásunk azonban a társadalom felfogásával ellenkező tettekkel szemben már jobban elhomályosul, ezt látszik igazolni, hogy több irányú cselekvés esik az erkölcstelen fogalma alá, mint az erkölcsös alá. Haladás mindenestre itt is konstatálható, különösen ha a büntető törvénykönyveinket tekintjük, melyekben minél kevesebb motiváló szerep jut az erkölcsnek, mely megtorlást követel és minél nagyobb teret nyer annak a belátása, hogy a bűnös nem szabad elhatározás alapján követte el a bűncselekményt, hanem egy nagy társadalmi kényszer hatása: az ő adott társadalmi helyzetének nyomása alatt, a mi viszont a büntetésben a megtorlás szerepét alászállítja, s csupán azzal motiválja azt, hogy a társadalomnak ki kell szorítani kebeléből a felfogása szerint helytelen cselekedeteket.¹

¹ Bentham, Pikler, Ihering, Liszt.

III.

Két tényt iparkodtunk igazolni, az egyik az, hogy a jellem leglényegesebb elemei szoros és megmásíthatatlan függvényei a korszellemnek, a másik pedig az, hogy az egyén fejlődésének egyik fokán sem tartalmaz antisocialis tendenciát.

Az elsőnek paedagogiai jelentősége természetesen az, hogy a nevelőnek a gyermekre gyakorolt hatása igen korlátolt. Ez a korlátoltság magával hozza, hogy az iskola feladatát tetemesen csökkenteni kell, mert mindama nevelői célok, melyek megvalósítása az ember megmásíthatatlan jellemén megtörik, felesleges meddő munkára vezetnek. Az pedig kétségtelen, hogy igen sok tanítani való volna még, melyet a túlterhelésnek veszélye nélkül iskoláinkba bevinni nem lehet. Ha tehát megállapíthatnók azt, hogy az egyén jellemének mely sajátságait kell úgy tekintenünk, mint feltétlen és módosíthatatlan adottat, akkor mindama munka és vesződség mely ezek formálására emésztődik föl, felszabadul s iskoláink oly teret ölelhetnek föl, melyet eddig alig, vagy semmit sem cultiváltak.

Már láttuk, hogy a társadalom fejlődésének egyes fásisaiban és egyes népek oly erkölcsi felfogásokat vallanak, melyeket nehéz, vagy épen lehetetlenség volna egy erkölcsstanba összefoglalni.

Az a felfogás mely úgy látja, hogy a nyugat-európaiak és az amerikaiak általában közös nézeten vannak az erényeket illetőleg s hogy a gyakorlati er-

kölcstanok csakis az alapokok különféleségében térnek el egymástól, nagyon túlzott álláspont, mely bizonyára csak az erős abstractio útján alkotott fogalmakra állhat, de nem amaz erényekre, melyek az iskolában és az életben élnek.

A valóság az, hogy általában két egymással tökéletesen ellentétes erkölcsi felfogás lehetséges, u. m. az erős socialis érzés korának eszményében élő typus, mely a család, a társadalom, az állam, az egyház, az osztály érdekeit védi szemben azzal a moráltypussal, mely ama cselekedeteket helyesli, melyek a család, az állam, az egyház, az osztály, a társadalom szokásait, erkölceit, törvényeit ostromolják, mert az egyén függetlenségének, szabadságának ezek a korlátjai, akadályai. De egyben, mint láttuk, e typus telve van felebaráti szeretettel, irgalommal.

Ez az ellentét kiegyenlíthetetlen, egyrészt mert az erkölcsstan nem tudomány, nem lévén feltétlenül szükséges erkölcsi elvek, melyeknek elismerésére logikai bizonyítás útján mindenkit kényszeríthetni, másrészt, mert az sem fogadható el, hogy a tartalmilag jó cselekedetek legnagyobb része félelemből és megszólásból ered, mert mind a két eshetőség az állandóan egyirányú fejlődésmenetet igazolná, mivel a tények ellentmondanak.

Az utóbbi csak annyiban áll meg, hogy eszményeinkkel megegyező erkölcsi elveket tiszteletben tartunk, s a valóságban üldözzük ama cselekedeteket, melyek felfogásunknak meg nem felelők.

Ebből azonban nem következik más mint az, hogy a magunk erkölcsi életének biztosítására törekszünk, anélkül azonban, hogy azt egyetemessé tudnók tenni. Nincs az a társadalmi hatalom, fegyver és intézmény, mely megakadályozhatná egy korszellem kifejlő-

dését, egy erkölcsi világnézet életrekelését. Hiába magyarázom, a liberális embernek a feltétlen függést követelő célok nagyszerűségét, az süket marad, viszont nincs az a hatalom, mely belsőleg meg tudja győzni a sociális kor emberét arról, hogy a teljes egyéni szabadság a társadalom életének létfeltétele.

Ez a tény az iskolára azért jelentőségteljes, mert minden olyan nevelői tevékenységnek útját vágja, mely arra irányul, hogy valamely társadalmi eszménynek nyerve meg azt a növendéket, ki már természetes dispositionjánál fogva nem annak a világnézetnek érző embere.

Ennek igazolására szolgál maga a fejlődés, mely lehetetlen volna, ha az iskola és társadalom nevelői értéke határtalan lenne. Ma teszem mégegyszer olyan lelkesen liberálisoknak kellene lenni az embereknek, mint ötven év előtt s a valóságban semmi sem maradt meg ama eszményekből, még Angliában sem, hol pedig a fejlődésnek consolidait alapjai voltak.

Az iskolák az ellenkező világnézetek harcának ritkán területei, majdnem minden időben az uralkodó közszellem hatása alatt állanak, így a nevelőnek ritkán van alkalma oly tanokat hirdetni, melyek növendékeik lelkében visszhangra ne találának, de annál több eset fordul elő, mikor egy-egy növendék lelkivilága a korszellemnek meg nem felel. Azok a játékok, örömök és munka, mely társait mulattatja, neki nem tetsző, rosszul érzi magát vagy ha közénk elegyedik, játékában esetlen, szélső, disharmoniáját lélekizgató kedvtelésekkel tölti s komoly munkára kitartása nincs, mert a korszellemének meg nem felelő érvényesülési törekvése sikerre nem vezet. Ezek azok a tanítványok, kiken nem fog a tanítás, a lecke, ezeket már jól ismeri az iskola.

Lehet-e feladata az iskolának ilyeneket megnyerni a conventionális erkölcsi életnek? Bajosan. Eme lelkeknek seregéből mint szélső típusok kerülnek ki azok, kiket a lélektan mint erkölcsi idiótákat csoportosít, s a kikről megállapítja, hogy nevelhetetlenek. De ami áll erre a szélső fokra, áll a többire is, azzal a különbséggel, hogy nevelhetetlenségük nem oly föltűnő.

A paedagogusok azt észre vették, hogy a nevelésnek suggeráló hatása van, hogy vannak olvasmányok, melyek a gyermeket meghatározott cselekvésre indítják, hogy a gyermekek bűnözését valamely bűn látványa, vagy valamely bűnre csábító olvasmány olvasása előzte meg,¹ de nem észre vették, hogy a fiatal bűnös eredeti hajlamaitól vezetve kereste e látványokat és olvasmányokat.

Kétségtelenül a legnehezebb problémája a társadalomnak ama ellentétekből származó gyűlölet és ellenségeskedés leküzdése, mely a különböző világnézetek nyomán támad. E gyűlölet és ellenszenv kiirtása volna az iskola feladata is s ha van közös vonása az emberi erkölcsnek, úgy az csak maga a társadalom alapeleme, a társas érzés. Mig ez eszményileg a tökéletes és teljes rokonszenvet tételezi fel, addig ugyancsak ez az alapézés forrása mind ama indulatnak és érzésnek, mely egymás megrontására vezet. Az érvényesülés mint természetes hajtóerő csak a maga eszményeinek megfelelő embertársak becsülését engedi meg, mert társasletünk épen eszményeink uralmától függ. A legnagyobb szolgálat, mit nekünk barátunk tehet az, hogy támaszunk lesz ama

¹ Dr. Paul Barth: Die Elemente der Erziehungs- und Unterrichtslehre IV., V. kiad. 9. 1.

harcunkban, melyet világfelfogásunk győzelme érdekében küzdünk. Valóban a gyűlölet csak úgy szűnnék meg, ha az eszményeinkért való küzdelem: az érvényesülés vágya is megszüntethető volna. De ez a lemondás a társadalmi létről való lemondást is feltételezi, ami egyértelmű lenne a szociális érzés megsemmisülésével s rokonszenv érzésének tökéletes elveszésével, íme még egy rámutatás arra, hogy az önzés és altruizmus nem alapmotívuma az erkölcsnek.

Paedagogiai szempontból az erkölcsstanoknak még egy igen jellemző sajáttsága van tehát s ez az, hogy türelmetlenségre vezetnek. Minél határozottabb ugyanis valamely ethikai rendszer életszabálya, annál több cselekvést helytelenít, annál több embert zár ki a respectalandók sorából és minél abszolútabb fogalmakkal törekszik igazolni e szabályokat, annál türelmetlenebb azok áthágóival szemben. A fokozott erkölcsi élet a retorsiók fokozott alkalmazásával jár együtt.

Iskoláink ezeknek az ellentéteknek a zúzóalmában őrlődnek.

Az erkölcsitanításnak a vallásoktatáson kívül a történelem és az olvasmányok állanak szolgálatában. Mind a két tanítási tárgy az uralkodó korszaknak szolgálatában van összeállítva, illetve válogatva, egyenesen azzal a célzattal, hogy a növendék korának erkölcsi felfogását igazolja. Kissé túlozva azt is állíthatnók, hogy ez a törekvés: a tényekből levonható objektív következtetéseknek ez a meghamisítása teljesen felesleges. Igaz ugyan, hogy a tanítványok e tárgyak iránt fokozott érdeklődést tanúsítanak, hogy igaz örömmel hallgatják saját érzésüknek interpretálását és tárgyi igazolását, de voltaképeni nevelői értéke nincs s didaktikai is csak annyiban, hogy

fogalmilag megjelöli ama ethikai érzelmeket, melyek a gyermekben szükségképen élnek. Van azonban egy határozottan káros oldala s ez az, hogy a tények tárgyi alapjait mellőzi, a saját érzelemvilágát objectiv alapokon felépülőnek tanulja s azt a meggyőződését, hogy csak a maga vagy kora erkölce a helyes, megerősíti s így élesebb ellenszenvet ébreszt benne minden oly cselekvés iránt, mely a felfogásával meg nem egyezik. Hiszen ha lehetséges lenne mindazokat az elemeket koruk felfogásához kapcsolni, kik természetes elhelyezkedésüknél fogva nem éreznek közösséget az uralkodó érzéssel, akkor csakugyan elenyésző jelentőségű volna mai nevelői munkánk ama következménye, hogy az ellenszenv és a gyűlölet érzését fokozza. Mivel azonban e fáradság az előző okoskodásból levont eredmények után hiábavalónak tekinthető, az antipathia érzésének eme fokozása határozottan rovására írandó az iskolának.

Ez az értelmi utón való erkölcsnevelés még uralkodó iskoláinkban, de hitelét vesztetten, nem csak azért, mert ez a legrégebb módszer s így eredménytelensége az idők által igazolt, hanem még azért sem, mert korunk meglepően mutatja, hogy az értelmi meggyőzés az ethikai és művészeti felfogást illetőleg lehetetlen, de leginkább különösen azért, mert valamennyien érezzük, hogy hitünk, meggyőződésünk nem oly sajátunk, melyről az értelmi indokok alapján le tudnánk mondani. Korunk nem keresi az értelmi, az objectiv igazságokat, hogy elhatározásunkat attól tegyük függővé; az erős érvényesülési törekvés az indifferens igazságokból elég táplálékot nem nyer. Szívesebben látjuk és jobban megértjük azt a felfogást, hogy jellemünk mélyebben rejlik, sokkal egyénibb mint az értelem, melynek működése sokkal egyetemesebb, mintsem

megértetné az erős érvényesülési vágyunkban rejlő ama hitünket, hogy különbek vagyunk, mint mások.

A szokás hatalmába vetett hit újra vonzóvá lett s a módszer megváltoztatására vezetett. A lélektan is igazolja, kimutatván, hogy a „gyakorlat által az illető orgánumokban *functionalis dispositio*, azaz hajlam marad hátra a végzett munkának újra-elvégzésére”.¹ Semmi kétség, hogy a szoktatás lehetősége fönnáll mindama cselekedetekre nézve, melyeknek indifferens természete van. Lehet tisztaságra, rendre, bizonyos associációra szoktatni a gyermeket, de oly értelemben hazaszeretetre, vagy őszinte vallásos érzésre, mely nem a külsőségekben nyilatkozik meg, hanem az érvényesülés egész lényegét irányítsa, senkit sem lehet szoktatni, helyesebben a szokás és e cselekedések közti kapcsolat lélektanilag kimutathatatlan.

Itt eljutottunk ahhoz a szemponthoz, melyből csoportosíthatunk néhány feladatot, melyet az iskola többé-kevésbé megoldhat.

Az indifferens cselekedetek, melyek nem kimondottan morálisok és határozott izommozgáshoz kapcsolódnak, szoktatás útján szokványos cselekedetökké válhatnak. Az iskola nevelői munkája itt jó szolgáltatokat tehet, különösen a higiénikus követelményeket illetőleg. Nagy missiója az iskolának és a családnak a tisztaságra és rendre szoktatás. E tekintetben csak kevés akadályba ütközik s módszere is világos: tétetni kell a rendet, tétetni kell a tisztaságot, következetesen, állandóan és lehetőleg tökéletesen.

Bár itt sem teljes az iskola és a család hatalma. Akadnak gyermekek, kiknek akaratgyengeségén megtörik az a szándék, hogy szokványos cselekedetek oly értelemben alakuljanak ki, hogy az illető az egész

¹ Pauer Imre dr.: A lélektan aseptanai. V. kiad. 115. 1.

életére rend és tisztaságszeretővé válják. Ilyen gyermek meg fog mosdani, s a mindennap kezeügyébe kerülő dolgait is elrakja, de a functionalis dispositiók nem fogják tudni legyőzni ama akadályokat, melyek nagyobb, bizonyos organisáló tevékenységhez szükséges akaratnyilvánulatban jelentkeznek. Ezekkel a disharmonikus gyermekekkel szemben az iskola csak mérsékelt eredményt ér el a nevelés terén.

Vannak paedagogusok, kik a szoktatás módszeréhez fordulnak a hazugság, az irigység, a lopás stb. leküzdése érdekében. Ez a módszer azonban nem lehet eredményes, mert e sajátságok kiválóan a gyengeség tünetei.

Az újabb idők paedagógia reformtörekvésében nevezetes és elismert helyet foglal el az akarat nevelése. Már az előbb láttuk, hogy számos defectus az akarat gyengeségéből táplálkozik, ha tehát az akarat erejét fokozni tudná az iskola, úgy bizonynyal az erkölcs gyarapodásának nagy szolgálatot tehetne. A lélektan e téren biztató eredményeket nyújt a paedagogus számára. Wundt kimutatja, hogy a lelki élet Primarius megnyilatkozása az akarat, s a voluntaristikus iskola az akarat fejlődésének, gyarapodásának, irányának annyi érdekes jelenségét fedte föl, hogy az akarat minden mysticus vonását elvesztette s a szervezet által szinte gyúrható anyaggá lett. Egy nehézség ugyan mutatkozott, ami mindig előáll, mikor lélektani elemekből akarunk társadalmi tényeket megérteni, az ugyanis, hogy a társadalom összjelenségei és az egyéni akarat között a szoros kapcsolatot kimutatni nem tudja. Ezt a kapcsolatot volna hivatva teljessé tenni Wundt összakarata, mely a társadalmi tények alapmotívuma lenne. Azonban már láttuk, hogy az akaratól el nem különíthető teleológiai fel-

fogás azt eredményezi, hogy az emberből a társadalmat s a társadalomból az embert vezessük le.

Arra is rámutattunk, hogy korunkban miért szimpathikus az akarat elvének acceptálása. Voltaképen csak annak a következménynek kifejtése marad hátra, hogy mit jelentene az akarat abszolút érvényre juttatása.

Valamennyien az érvényesülésért küzdünk, ez az akaratunk társadalmi motívuma. Ez az érvényesülés azonban a kor szellemének megfelelően vagy harmonikus, vagy disharmonikus, aszerint amint az egyén érzésvilága megfelel, vagy sem a közérzésnek. Láttuk azonban, hogy disharmonikus egyének érvényesülési törekvése a közszellemben támaszt nem talál, tehát gyenge, az ilyen ember akaratkifejtése szaggatott s inkább a romboló, mint az építő munkára disponált. Viszont a harmonikus jellem akarat kifejtése csodálatosan erős lehet és mindig produktív, mert az uralkodó korszak az érvényesülési törekvését támogatja.

Ha tehát az akarat neveléséről beszélünk, úgy az akaratot a társadalom, s így az iskola szempontjából nem függetleníthetjük a szándéktól, mely mindig sociális természetű és voltaképen maga az érvényesülési törekvés. Az iskola akaratnevelői tevékenysége tehát a harmonikus egyedeket illetőleg felesleges, mert az érvényesülésüket magával a tanítással biztosítja, nekik ugyanis csak eszközökre van szükségük akaratuk kifejtéséhez; az érvényesülési készség és a helyes mód természettől fogva már úgyis adott. A disharmonikus egyének akaratának fejlesztése, miután a baj nem lélektani, hanem társadalmi, csak úgy lenne keresztülvihető, ha az illetőnek a társadalomhoz való viszonyát megváltoztatjuk. Ez azonban megvalósíthatatlan, mint azt a deductio és a tények igazolják.

A jellemnek ezt a determináltságát látta és külön-

féleképen igazolta Schopenhauer, Brocca, Lombrosó, Weismann, Spencer és mások, kiknek értelmi megállapítása ellen mindenkor tiltakozott a cselekvő, a tevékeny ember. Különösen korunk retteg e felfogástól, fatalismust lát benne, mi nem illik bele, ebbe a fokozott erőt s erős akaratot igénylő érvényesülésre törekvő világba. Ez elméletek többé kevésbé túlzottak is, mert nem vették figyelembe a társadalmi okokat s a jellemnek meghatározásánál az antisocialis önzést is a motívumok sorába helyezték s így velük szemben a megjavult ember esete cáfoló erővel bírt, de cáfoló jelentőségű volt ama tény is, hogy az önzéssel megfér az altruizmus. A valóság az, hogy sociologiailag el kell fogadnunk azt a determinismust, mely az egyénnek a korszellemhez való viszonyából áll elő, Ez a viszony azonban legtöbbször módosuló. Csak igen kevés embernek jut osztályrészül életét teljes harmóniában élni le, így a legtöbb öregedő ember lelki disharmonióba esik, viszont sokan akadnak olyanok, kik hosszú disharmonikus élet után jutnak abba a helyzetbe, hogy érvényesülési törekvésük összeesik a közfelfogással.

Ezt a viszonyt azonban semmiféle emberi törekvés sem képes megváltoztatni s így minden kísérlet, mely e viszonyban kifejezett jellem megváltoztatására törekszik ép oly eredménytelen erőfeszítés, mint Fere, Payot stb. ama törekvése, hogy e viszonyt a lélektan vagy biológia elemeibe feloldják.

Az iskola tehát akaratot nem nevelhet s amennyiben mégis az akarat értékének értelmi igazolására siet, úgy megint csak arra vezet, hogy az érvényesülés erejét fokozza, a mindenén keresztül való érvényesülést igazolja s ezzel az egyébként is élő természetes ellenszenvet növeli.

Miután nem adhat a gyengének akarat erőt az iskola, nem folyhat be a hazudozás, a lopás stb. bűnök megszüntetésében sem, legfeljebb szigorú büntetésekkel (közmegszégyenítés, testi fenyíték) ideig óráig visszaszoríthatja e fogyatkozásokat.

Az újabb időknek szintén az érvényesülés mai formájában gyökerező paedagogiai ötlete a social-paedegogia, a sociális érzés fejlesztése, a solidaritásra nevelés. Ha csakugyan volna a jellemnek antisociális sajátsága, úgy még érthető volna e nagy apparátussal dolgozó nevelési irány, de mint kimutattuk önzés mint sociális motívum nincs s így nincs mi ellen küzdeni. Kútba esett a magán és nyilvános nevelés egész problémája.

Sociologiailag az iskolának a külső természetű szoktatáson kívül csak egy feladata van, társadalmilag elfogadott eszközt nyújtani az érvényesüléshez. Tehát a gyermek életszükségleteinek megfelelő pozitív ismereteket nyújtani, a megélhetést biztosító gyakorlati készségekben kiművelni és megértetni vele a mai pozitív tudomány világitásánál emberi mivoltát, feltárni előtte törekvése, vágya objectív alapját, mert csak az ilyen nevelés lesz biztosítéka annak a szebb jövődönék, melyben az érvényesülést a megértés szelídebbé teszi, a gyűlöletet antipathiává csökkenti, az irigységet közömbösséggé mérsékli és az erkölcsi megbotránkozás a retorzió helyett a sajnálkozást alkalmazza.

Az emberi cselekedetek ilyen megértését pedig csakis a pozitív sociologia teszi lehetővé s mért ne tanítanók ezt is, mikor a körébe utalt jelenségek vannak oly fontosak, életbevágók, gyakorlati értékűek mint teszem a grammatika szabályai.